

บทที่ 6

บทสรุป

การชำระฐานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระบรมราชวินิจฉัยที่ถูกหล่อหลอมขึ้นมาจากประสบการณ์ทางการเมืองของพระองค์เอง จากแนวความคิดแบบจารีตของไทย แนวความคิดของตะวันตก และสถานการณ์ที่ไทยถูกคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตก

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่าเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ไม่มั่นคงเพราะพระองค์ขาดฐานพระราชอำนาจที่เพียงพอต่อการบังคับใช้ระบบควบคุมคนในสังคมคือกฎหมายและระบบไพร่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ คงปรากฏว่าไม่มีใครไม่สนองพระบรมราชโองการอยู่บ่อยครั้ง นอกจากนี้พระองค์ยังทรงประสบปัญหาที่เกิดจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งในเรื่องของฐานพระราชอำนาจและบุคลิกภาพ การคุกคามจากชาติตะวันตกนับว่าเป็นปัญหาสำคัญที่ท้าทายต่อพระปรีชาสามารถอีกปัญหาหนึ่ง สถานการณ์ดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยที่กำหนดให้ความจำเป็นเร่งด่วนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงดำเนินการทันทีที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติคือ การเสริมสร้างฐานพระราชอำนาจให้มั่นคงควบคุมกันนั้นก็ทรงใช้พระบรมราชวินิจฉัยที่จะพิสูจน์พระองค์ต่อทุก ๆ กลุ่มในสังคมว่าทรงมีพระปรีชาสามารถและมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการเป็นพระมหากษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงกองทหารส่วนพระองค์ให้เป็นทหารฝึกแบบตะวันตกเช่นเดียวกับกองทหารของขุนนางตระกูลมุนนาค และของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ควบคุมกันนั้นก็ทรงสนับสนุนให้เจ้านายและขุนนางที่ใกล้ชิดกับพระองค์เข้าไปเป็นกลไกในการใช้พระราชอำนาจในระบบบริหาร ทั้งยังทรงผูกพันมิตรกับชนชั้นปกครองด้วยการพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์และทรงรับเอาพระธิดาของเจ้านายและธิดาของขุนนางมาเป็นเจ้าจอม

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการผูกพันไมตรีกับขุนนางตระกูลมุนนาคเป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะขุนนางตระกูลนี้ได้ถวายความสนับสนุนให้พระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติ หลังจากนั้นพระองค์ยังต้องทรงพึ่งพิงความร่วมมือและความสนับสนุนจากขุนนางตระกูลมุนนาค ซึ่งมีฐานอำนาจที่เข้มแข็ง เพื่อลดพระราชอำนาจทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงพยายามเสริมสร้างประสิทธิภาพของกฎหมายให้มีอำนาจบังคับใช้ครอบคลุมเหนือคนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะเจ้านายและขุนนางซึ่งกระทำตัวเป็นอภิสิทธิ์ชน อย่างไรก็ตาม จะพบว่าพระองค์ทรงสามารถสร้างมาตรการที่บังคับใช้กับสงฆ์และราษฎรได้มากกว่าที่ใช้กับเจ้านายและขุนนาง เพราะทั้งสงฆ์และราษฎรมิได้มีอิทธิพลและอำนาจมากจนกลายเป็นกลุ่มอำนาจที่สามารถท้าทายพระราชอำนาจได้เหมือนเจ้านายและขุนนาง พระองค์จึงทรงสามารถเข้าไปแทรกแซงกิจการของคณะสงฆ์ เช่น ทรงย้ายศูนย์รวมของคณะสงฆ์จากตำแหน่งสมเด็จพรเสด็จราชมาอยู่ที่พระพุทธรูปมหาณิรคันปฐมากกร เป็นต้น สำหรับราษฎรพระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการปรับปรุงระบบควบคุมกำลังคนทั้งการสักไฟร์และการทำบัญชีสำมะโนครัวให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

เนื่องจากผู้นำทางการเมืองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พัฒนาและสั่งสมอำนาจและความมั่งคั่งมาเป็นเวลานานจนมีฐานอำนาจที่มั่นคง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่าการสร้างเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ของพระองค์นั้นไม่อาจกระทำได้ด้วยวิธีการสร้างฐานพระราชอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ในพระบรมราชวินิจฉัยการสร้างการยอมรับความเหมาะสมของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์นั้นอาจใช้ความคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นที่คุ้นเคยในสังคมไทยแล้ว นั่นคือความคิดเกี่ยวกับพันธะหน้าที่ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนและความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้อบรมสั่งสอน ทรงสามารถและทรงบารมี หากแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายร่วมสมัยเฉพาะพระองค์ในการขยายความคุณลักษณะดังกล่าว

การนำเอาความคิดซึ่งเป็นที่คุ้นเคยของสังคมมาใช้ช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถหลีกเลี่ยงวิกฤตการณ์ทางความคิดซึ่งอาจจะเกิดขึ้น

ได้หากนำความคิดที่แปลกใหม่มาใช้กับสังคม ช่วงเวลาที่ทรงผนวชตลอดรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง 27 ปีช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีเวลาศึกษาวิทยาการทั้งของไทยและตะวันตกอย่างคึกคักนำไปสู่การ ก่อตัวของแนวพระราชดำริทางการเมืองโดยเฉพะส่วนที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ พระราชดำริดังกล่าวเป็นการนำความคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แบบจารีตประภอม เข้ากับพระบรมราชาธิบายที่สอดคล้องกับประสภการณ์และคุณสมบัติ เฉพะพระองค์ อีกทั้งสอดคล้องกับสถานการณ์ทางการเมือง การต่างประเทศ เศรษฐกิจและสังคม ขณะนั้น แนวพระราชดำริและพระบรมราชาธิบายจึงมีลักษณะที่เฉพะตัว พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระราชดำรินี้เพื่อเป็นบรรทัดฐานในการยืนยัน สิทธิธรรมของพระองค์

สาระสำคัญของบรรทัดฐานดังกล่าวคือ พระมหากษัตริย์คือผู้ที่ได้รับมอบ อำนาจจากคนในสังคมเพื่อที่จะเป็นผู้สร้างความสงบสุขและความเป็นระเบียบเรียบร้อย แก่สังคม อิทธิพลจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน แนวเหตุผลนิยมและมนุษยนิยมประกอบกับการที่พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจจำกัดทำให้ทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า พระมหากษัตริย์คือมนุษย์ที่ไม่มีอิทธิฤทธิ์ที่จับบันดาลให้ เกิดสิ่งต่าง ๆ ในพระบรมราชาธิบายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัววิีแสดง ความชอบธรรมแห่งพระมหากษัตริย์คือ การแสดงว่าพระองค์ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่เพื่อ ประโยชน์สุขของสังคมอันเป็นไปตามพันธะหน้าที่ของพระมหากษัตริย์คือสังคม นอกจากนี้ แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงมีความสำคัญอย่างสูงต่อสังคม แต่ด้วยความเป็นมนุษย์ทำให้ พระองค์ไม่ทรงสามารถประกอบพระราชกรณียกิจโดยลำพังได้จึงต้องทรงอาศัยความ ร่วมมือจากคนในสังคม ดังนั้นคนในสังคมจึงมีความสำคัญต่อพระมหากษัตริย์อย่างมาก เพราะเป็นที่มาแห่งพระราชอำนาจและความร่วมมือจากสังคม ช่วยให้พระมหากษัตริย์ ทรงสามารถปฏิบัติพระราชกรณียกิจได้อย่างลุล่วง

ในความเป็นจริงการสืบราชสมบัติของไทยมักับรรลุด้วยความสามารถ และฐานอำนาจมากกว่าชาติกำเนิด ดังเช่นกรณีการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสภการณ์นี้ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแสเน้นชาติกำเนิดและสกุลยศเป็นเครื่องวัดความเหมาะสมของผู้ที่จะ

สืบราชสมบัติด้วย ดังนั้นบรรทัดฐานวัดความชอบธรรมที่ทรงเสนอต่อสังคมจึงได้แก่ การปฏิบัติหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ต่อสังคมและชาติกำเนิดของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยืนยันความชอบธรรมของพระองค์ตามบรรทัดฐานดังกล่าวด้วยการออกประกาศและการประกอบพระราชกรณียกิจประกาศต่าง ๆ เหล่านี้บ่งชี้ว่าพระองค์ทรงรับเอาแบบอย่างของผู้ปกครองตะวันตกที่ให้ความสำคัญแก่การสร้างความสำเร็จแก่คนในสังคม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงออกประกาศเพื่อทรงมีพระบรมราชาธิบายต่อสังคมมากกว่าที่เคยเป็นมา พระองค์ทรงออกประกาศเพื่อยืนยันว่าทรงสืบทอดพระราชอำนาจจากราชวงศ์จักรี ซึ่งเป็นราชวงศ์ที่ได้สร้างประโยชน์สุขแก่สังคม ทั้งนี้รวมไปถึงการใช้ประกาศเป็นเครื่องถ่ายทอดพระบรมราชาธิบายถึงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ และความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสังคมอีกด้วย

สืบเนื่องจากพระบรมราชาวินิจฉัยว่าค้ำยันหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นว่าทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมใน 3 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ การดูแลให้คนในสังคมมีความสุข การปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยแบบตะวันตก และการรักษาความเป็นไทย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้หลักพันธสัญญาเป็นแนวทางในการจรรโลงสุขแก่สังคม ทั้งนี้ทรงเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ผู้พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ขณะที่คนในสังคมจะต้องถวายความจงรักภักดี เป็นการตอบแทน การพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่คนในสังคมมีความแตกต่างกันไปตามฐานะและหน้าที่ของคนเหล่านั้นได้แก่ การพระราชทานความเกื้อกูลอุดหนุนด้านเกียรติยศและทรัพย์สินต่อเจ้านายและขุนนาง ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกที่ดีและทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระกรุณาสำหรับราษฎร

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลดกฎเกณฑ์บางประการที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะสูงส่งและห่างไกลจากบุคคลอื่น ๆ ขณะเดียวกันได้พระราชทานความใกล้ชิดแก่คนในสังคมมากขึ้นกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ความสัมพันธ์เช่นนี้เป็นผลมาจากอิทธิพลของกระแสความคิดแบบ

เหตุผลนิยมและมนุษยนิยมประกอบกับแนวพระราชดำริที่ว่าพระองค์คือพระมหากษัตริย์ที่เป็นมนุษย์และทรงมีฐานะเป็นเพียงผู้รักษาแผ่นดิน

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับคนในสังคมที่น่าสนใจคือความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระราชดำริว่าราษฎรคือข้าแผ่นดินแต่ได้พระราชทานความสำคัญแก่ราษฎรว่าเป็นองค์ประกอบของการดำรงอยู่ของรัฐ พระองค์ยังได้พระราชทานสิทธิในการครอบครองที่ดินแก่ราษฎรด้วย นอกจากนี้ทรงรับเอาความคิดเรื่องสิทธิในชีวิตของปัจเจกชนจากตะวันตกมายกระดับสิทธิบางประการของราษฎรขึ้นกว่าแต่ก่อนคือ โปรกเกล้าฯ ให้อภัยเลิกกฎหมายเดิมที่ให้สิทธิในการขายบุตรแก่บิดามารดาและสิทธิของสามีที่จะขายภรรยา ทั้งยังทรงรับรองสิทธิของสตรีที่จะคัดสินใจ เลือกคู่ครองด้วยตนเองอีกด้วย

ความจำเป็นในการปรับตัวของไทยให้เข้ากับการขยายอิทธิพลเข้ามาในเอเชียของชาติตะวันตกซึ่งมีความเหนือกว่าทางแสนยานุภาพและมีความแตกต่างทางวัฒนธรรมเชื้อต่อการพิสูจน์ความเหมาะสมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงรอบรู้ในวิทยาการตะวันตกและยังทรงเป็นผู้ทรงสามารถปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยแบบตะวันตก เช่น เริ่มเปิดให้มีการค้าเสรีหรือการจัดตั้งกองทหารฝึกหัดแบบตะวันตก เป็นต้น ความคุ้นกันนั้นก็ทรงพยายามรักษาความสมดุลย์ระหว่างการรับอารยธรรมตะวันตกและคงความเป็นไทยไว้ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าวัฒนธรรมคือตัวบ่งชี้ถึงความเป็นไทย พระองค์จึงทรงให้ความสำคัญกับการชำระรักษาวัฒนธรรมไทยและเผยแพร่มาตรฐานร่วมในการใช้ภาษาไทยและการนับถือพุทธศาสนา

เพื่อประนีประนอมกับแนวจารีตนิยม ซึ่งยังคงดำรงอยู่ในองค์ประกอบของสังคมไทยส่วนใหญ่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงยังทรงยึดหลักพระบรมราชาธิบายที่ว่าด้วยการเป็นธรรมราชาและจักรพรรดิในการแสดงพระบารมี ทั้งนี้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันเนื่องในคำสอนทางพุทธศาสนาได้แก่ การทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีเมตตาฝึกฝนในการประกอบกุศลกรรม ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและพระราชทานสิ่งของเงินทองแก่ราษฎร การคุกคามจากตะวันตกคือเขมร ลาวและ

มลายูอันเป็นประเทศราชของไทยก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อการแสดงพระองค์ เป็นจักรพรรดิของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือเปลี่ยนจากการขยาย อาณาเขตมาเป็นความพยายามรักษาอิทธิพลเหนือดินแดนที่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา

ในพระบรมราชวินิจฉัยนั้นการแสดงออกถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรง ครอบรู้ ผู้ทรงสามารถและผู้ทรงบารมี ในลักษณะดังกล่าวเอื้อประโยชน์ต่อพระองค์คือ การแสดงถึงความรอบรู้ทั้งวิทยาการไทยและตะวันตกทำให้พระองค์ทรงมีฐานะทาง ภูมิปัญญาสูง การปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยแบบตะวันตกแสดงให้เห็นว่าพระองค์ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงทันสมัยและมีความเข้าใจต่อสถานการณ์ทางการเมือง ระหว่างรัฐ นอกจากนี้ความพยายามรักษาเอกลักษณ์ของไทยให้ดำรงอยู่คู่กับการ รับอารยธรรมตะวันตกช่วยย้ำภาพพจน์ของการเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงสามารถ กำหนดระดับของความเปลี่ยนแปลงในสังคมให้อยู่ในระดับสมควรเป็นอย่างดี

น่าจะเป็นไปได้ว่าการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง สามารถดำเนินการสร้างเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ดังกล่าวนี้ ทั้ง ๆ ที่ทรงขาด บังคับสนับสนุนทั้งทางกำลังคนและทรัพย์สินเพราะว่าพระองค์ทรงเลือกใช้วิธีการ ประนีประนอมและทรงระมัดระวังมิให้การดำเนินการไปกระทบต่อผลประโยชน์ของ ชนชั้นปกครองที่มีอิทธิพลอย่างสูงในขณะนั้น เช่น ทรงมีพระบรมราชโองการต่อ พนักงานสีกเล็กไพร่ให้หลีกเลี่ยงการก่อให้เกิดความขัดแย้งกับมูลนายที่มีอำนาจมาก

ทั้งนี้ น่าสังเกตว่าพระองค์ทรงพยายามแสดงให้เห็นที่ประจักษ์ว่าพระราช กรณียกิจต่าง ๆ เป็นไปเพื่อคนในสังคม กล่าวคือ พระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับความคิด เรื่องสัญญาประชาคมให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ในลักษณะที่กลุ่มต่าง ๆ ในสังคมเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ สำหรับการ แสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงครอบรู้ ผู้ทรงสามารถและผู้ทรงบารมีนั้นมีจุด มุ่งหมายให้ทรงเป็นที่ยอมรับของทั้งชาวไทยและชาวตะวันตก

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง สามารถดำเนินการสร้างเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์คือ การที่พระองค์ทรงสามารถ ผูกพันมิตรกับขุนนางตระกูลขุนนาง กลุ่มอำนาจที่มีอิทธิพลสูงในขณะนั้น ทั้งนี้คงประกอบ

กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ผู้นำคนสำคัญของตระกูลนี้มีแนวความคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะที่ควรแก่การเคารพยกย่อง ดังที่เคยกล่าวไว้ว่า "คำโบราณที่ว่า คำพระ คำพระมหากษัตริย์ คำบิตามารดา ไครลบ้างก็เป็นอกตัญญู"¹ เหตุนี้จึงช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถดำเนินกิจการทางการเมืองได้ในระดับหนึ่ง

นอกจากการสร้างความมั่นคงแก่ฐานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีความน่าสนใจในด้านวิธีการแล้ว ผลที่สืบเนื่องจากกิจกรรมดังกล่าวยังมีความสำคัญต่อสังคมไทยด้วย กล่าวคือ ความพยายามในการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยทำให้สังคมไทยรับค่านิยมและขนบประเพณีของตะวันตกมาใช้ เช่น ความคิดที่ว่าบ้านเมืองที่เป็นอารยประเทศคือบ้านเมืองที่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย และมีความสะอาด ได้มีการพัฒนาลักษณะบางอย่างของรัฐให้สอดคล้องกับสถานการณ์ยิ่งขึ้นโดยเฉพาะการกำหนดพรหมแดนที่แน่นอน การสร้างกฎหมายและกองทหารแบบตะวันตก

อย่างไรก็ตาม กิจกรรมที่มีความสำคัญต่อพัฒนาการของประเทศไทยอย่างสูงกลับมีที่มาจากความพยายามในการรักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมของไทย เอกลักษณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญเป็นพิเศษคือวัฒนธรรม โดยเฉพาะภาษาไทยและพุทธศาสนา พระราชกรณียกิจนี้ถือได้ว่าเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกร่วมทางวัฒนธรรมในหมู่คนไทย รวมทั้งเป็นการปูพื้นฐานของความรู้สึกรักชาตินิยมของไทยอีกด้วย

¹ ธีรวิฑู สุกษิสงคราม, สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อัครมหาเสนาบดี เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพินทยา, 2524), หน้า 350.

จะพบว่า การชำระฐานพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดจากประสบการณ์และแนวพระราชดำริส่วนพระองค์ประกอบกับในเวลา นั้นเกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและความคิดเพื่อก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐที่ทันสมัยแบบตะวันตก ภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ทำให้แนวพระราชดำริและพระราชนโยบายของพระองค์มีลักษณะเฉพาะและแปลกใหม่คือประกอบด้วยแนวคิดของไทยทั้งแบบดั้งเดิมและร่วมสมัย รวมทั้งยังได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของตะวันตกด้วย

การทรงพระหนักถึงความสำคัญของการสนับสนุนจากสังคมทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยืนยันความชอบธรรมด้วยแนวคิดเรื่องสัญญาประชาคมและการแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงรอบรู้ ผู้ทรงสามารถและ ผู้ทรงบารมี แนวคิดนี้คืออุดมคติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ตามพุทธศาสนาและยังเป็นหลักปฏิบัติและหลักความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสังคมของไทยมาโดยตลอด พระองค์ทรงปรับใช้แนวคิดดังกล่าวให้มีลักษณะเฉพาะตัวที่เหมาะสมกับสถานการณ์ขณะนั้น ด้วยอิทธิพลของความคิดแนวเหตุผลนิยมและมนุษยนิยมที่เกิดขึ้นในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสังคมในพระบรมราชวินิจฉัย เปลี่ยนไปจากความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าชีวิตและเจ้าแผ่นดินผู้ทรงมีฐานะศักดิ์สิทธิ์สูงส่งกับข้าแผ่นดินที่ปราศจากสิทธิและถูกราชประเพณีต่าง ๆ กันให้อยู่ห่างจากพระมหากษัตริย์ มาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นมนุษย์และทรงใกล้ชิดกับราษฎร

ค่านิยมและแนวคิดของตะวันตกส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระหนักถึงความสำคัญของราษฎร ดังจะเห็นได้จาก การ - พระราชทานสิทธิในชีวิตและที่ดินแก่ราษฎร รวมทั้งทรงให้ความสำคัญกับการทรงมีพระบรมราชาธิบาย เพื่อสร้างความเข้าใจแก่สังคม นอกจากนี้ความจำเป็นในการปรับศิวให้เข้ากับการคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตกส่งผลให้บรรพตฐานของการพิสูจน์ความชอบธรรมให้มีความสำคัญกับความรอบรู้ในวิทยาการของตะวันตกและความสามารถในการกำหนดระดับการรับอารยธรรมตะวันตกให้สอดคล้องกับการรักษาเอกลักษณ์ของไทย

อีกประเด็นสำคัญที่หึงพิจารณาเกี่ยวกับสัญญาประชาคมในพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ คติมหาชนสมมติซึ่งกล่าวถึงการที่ "ครันอยู่มากก็เกิดวิวาทกันหาผู้ไฉนบังคับบัญชามิได้ ผูงชนทั้งหลายก็มาสโมสรประชุม

พร้อมกัน จึงหึงสมเด็จพระมหาบุรุษราชเจ้าขึ้นเป็นอธิบดี..." ดังปรากฏในกฎหมาย
ตราสามดวง เป็นการเน้นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพันธะหน้าที่ต่อสังคมใน
การรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย สิ่งซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลงานของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ ทรงสามารถแยกแยะได้ว่าในมรรคา "ผู้ชน
ทั้งหลาย" นั้นควรจัดกลุ่มเช่นใด แต่ละกลุ่มมีความเป็นไปไค้ที่จะให้คู่และโทษแก่
พระราชบัลลังก์เพียงใด เมื่อพิจารณาหลังทางการเมืองของแต่ละกลุ่มแล้วจึงทรง
มีพระบรมราชวินิจฉัยสืบเนื่องถึงวิธีการอันเหมาะสมที่น่าจะทรงใช้ในการดำเนิน
ความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับแต่ละกลุ่ม นอกจากพระองค์จะทรงแยกแยะวิธีการ
ที่แตกต่างกันในการดำเนินความสัมพันธ์แต่ละกลุ่มแล้ว พระองค์ยังทรงสามารถแยกแยะ
ได้ว่าควรใช้พระบรมราชาธิบายอย่างไรในสถานการณ์ที่แตกต่างกันอีกด้วย

นอกจากนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าในการเสนอคุณลักษณะของพระมหากษัตริย์
ทั้งสามประการดังกล่าวแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าคุณลักษณะของพระมหากษัตริย์ซึ่ง
เป็นผู้ทรงสามารถและผู้ทรงรอบรู้เป็นการใช้เพียงกรอบจารีต ส่วนที่สำคัญไค้แก่
การตีความใหม่ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ร่วมสมัยและสอดคล้องกับองค์พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนคุณลักษณะของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงบารมีนั้นแม้จะมีคำ
อธิบายซึ่งเฉพาะพระองค์ก็ถาม แต่การยึดแนวความคิดของการมี "บารมี" นั้นบ่งชี้
ถึงลักษณะอนุรักษนิยมซึ่งยังคงอยู่ในองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วยเหตุนี้เราจึงอาจวิเคราะห์ได้ว่าคุณลักษณะทั้งสามประการซึ่งพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ ประกอบกันกับ
พระบรมราชาธิบายนั้นสะท้อนให้เห็นการผสมผสานอิทธิพลแนวความคิดตะวันตกใน
บางส่วนกับการคงไว้ซึ่งแนวความคิดอนุรักษนิยมในบางส่วน ซึ่งก็คือลักษณะเฉพาะ
พระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง

การขำรงฐานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มิไค้มีความสำคัญเพียงเป็นวิถีทางเพื่อจุมุ่งหมายทางการเมืองเฉพาะพระองค์เท่านั้น
หากแต่พระราชดำริและพระราชกรณียกิจอันเนื่องในการสร้างเสถียรภาพทางการเมือง
ยังส่งผลสืบเนื่องต่อสังคมไทยในสมัยต่อมาด้วย ที่สำคัญคือ คำอธิบายสิทธิธรรมของ
พระมหากษัตริย์ที่ให้ความสำคัญกับการทำหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขของสังคมและการ

สืบสายโลหิต การเปลี่ยนความรับรู้เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์จากความเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์
สูงส่งมาสู่ความเป็นมนุษย์ การยกระดับความสำคัญและสิทธิบางประการของราษฎร
รวมทั้งการสร้างสำนักร่วมทางวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของการ
ปรับเปลี่ยนกิจกรรมทางการเมืองและสังคมของไทยนับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย